



Socijalne posljedice pandemije COVID-19 u BiH

dr. Žarko Papić

IBHI, Branilaca Sarajeva 47/III, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

1. BiH je dio svijeta i opšte posljedice COVID-19 tiču se i nje. Procjene koje se u nastavku daju treba uzeti sa velikom rezervom. Još uvijek je nemoguće preciznije procijeniti trajanje uzroka, pandemije, krize, mogućnost njenog "prelaska" na južnu hemisferu, te njenog drugog talasa. Pandemija će svakako izazvati ogromne ekonomske i socijalne gubitke i uzrokovati globalnu krizu. Ocjena veličine, ekonomskih socijalnih gubitaka, zavisi od dužine trajanja mjera izolacije stanovništva, zatvorenosti granica, socijalnog distanciranja, dakle od odloženog početka obnove ekonomskih aktivnosti. Stanje se neće normalizovati za dva-tri mjeseca, dio mjera-različit po zemljama će ostati do završetka vakcinacije novom vakcinom tj. bar 12 mjeseci. Zato će i ekonomske i socijalne posljedice COVID-19 krize biti dugotrajne, svakako veće od očekivanih. Za obnovu normalnih ekonomskih aktivnosti poslije "normalizacije" vakcinisanjem trebat će dodatne godine.
2. Procjene ekonomskih, razvojnih gubitaka na godišnjem nivou, od strane relevantnih međunarodnih aktera na početku bile su superoptimističke (-6% BDP u 2020. Francuska i Njemačka) vremenom postaju manje optimistične. Procjene agencije FIČ za SAD i zemlje Eurozone (10.04.2020.) bile su da će pad BDP-a biti 20%-30% na godišnjem nivou za 2020. Procjene OECD-a (07.04.2020.) za 47 razvijenih i rastućih ekonomija je da će inicijalni udar biti u prosjeku -20%-25% BDP-a (Njemačka -30%, Francuska -25%, Italija -25%, SAD -25%). Ukoliko bi se striktno mjere zadržale, OECD procjenjuje da bi to mjesečno generiralo pad od 2% BDP-a na godišnjem nivou. Dakle, ako bi, npr. mjere zadržale osam mjeseci godišnji BDP bi bio -16%, uz pad BDP-a zbog inicijalnog udara. Takav pad BDP-a u svjetskim razmjerama izazvat će ogromne socijalne posljedice. O posljednjim procjenama u svijetu će se novih 500 miliona ljudi naći u siromaštvu (što je oko 0,7% svjetske populacije). Pad ekonomije i rast siromaštva postojeći sistemi socijalne sigurnosti i zaštite neće moći izdržati, što će dodatno povećati siromaštvo.
3. BiH je u posljednjem petogodišnjem periodu imala, za zemlju u razvoju, usporen rast BDP-a od prosječnih 3% godišnje. Sa tim rastom BDP-a, pod pretpostavkom da prosječan rast BDP-a zemalja EU ostane isti (2%), BiH bi za 105 godina dostigla tadašnji prosjek zemalja EU u životnom standardu (Svjetska banka 2019.). Na tako stanje "dolazi" COVID-19 kriza. Zvanične statističke institucije u BiH, siromaštvo procjenjuju metodologijom relativnog siromaštva kojom se u EU mjere razlike u prihodima a ne samo siromaštva. Pogrešna metodologija vodi pogrešnim rezultatima. Tako je u BiH ispod linije relativnog siromaštva 2017.-te bilo 16,9% stanovništva, a u EU iste godine 24%. Naravno nije EU siromašnija od BiH, sa većom razvijenošću veće su i razlike u prihodima, te je u EU četvrtina stanovništva ispod 60% mediane prosječnog prihoda u EU. Nisu siromašni u smislu egzistencije, "siromašniji" su od drugih jer mogu imati samo jedan auto i ljetovati samo u svojoj zemlji, za razliku od onih sa dva/tri auta i ljetovanjem na Havajima. U BiH pogrešna metodologija smanjuje mogućnost da se ustanovi realno stanje i prva je prepreka efikasnosti socijalnih politika. Time vlasti stanje pokazuju boljim nego što jeste, i defakto, nije fokusirani na rješavanje problema. Kada se problem "sakrije" nema šta da se riješava.
4. Socijalno-ekonomska situacija u BiH i prije COVID-19 bila je loša. Opšta fokusiranost na političke tenzije, nacionalne odnose, blokade, neformiranje institucija, patriotizam v separatizam, traje godinama a socijalna situacija je vijest samo kada radnici štrajkuju i borci demonstriraju.

Ne postoji relevantna, preliminarna procjena ekonomskih gubitaka u BiH, posljedica krize koju izaziva pandemija. Procjene Svjetske banke za BiH (23.03.2020.) pokazuje svu nerealnost tadašnjih procjena. Ta procjena polazi od stanja u 2019., rast od svega 2,8 BDP-a, te procjenjuje pad od -2% u 2020. kao posljedicu COVID-19. Koliko god posljednja sedmica marta bila "davno", za dinamiku krize i tada su procjene za pad najvažnijih ekonomija EU bile -6%. U tom poređenju krije se greška u opštem procjenjivanju da će BiH u svakoj krizi proći bolje (jer je nerazvijena, od razvijenih). Ta je greška u BiH dominirala u reakcijama na krizu iz 2008. Nasuprot njoj BiH je tada prošla gore od EU, trebalo je pet godina da bi se tek 2013. dostigao nivo BDP iz 2007.

Svjetska banka se u aprilu korigovala dajući manje optimističnu procjenu, za BiH pad BDP-a na godišnjem nivou zbog gubitka inicijalnim udarom bit će -3% pod pretpostavkom da se u junu 2020. ukinu restriktivne mjere. Dakle, već smo u -3%, a dalji pad se ne može procijeniti ali je izvjestan. VM BiH procjenjuje, opet optimistično, pad u rasponu od -3 do -10 BDP-a. A Njemačkoj će trebati 8 godina da postigne nivo BDP-a iz 2019.

Jednako su pogrešne i procjene MMF-a za zemlje u regionu, Hrvatska -9% BDP, Srbija -3% BDP-a. Neozbiljnost MMF procjene shvatio je i direktor MMF-a, sedmicu dana kasnije izjavio je da su te "katastrofalne procjene preoptimistične". Pitanje je otkud tolike razlike u procjenama između OECD-a sa jedne Svjetske banke i MMF-a, sa druge strane. Do početka ovog vijeka OECD je smatran "softverom" globalne ekonomije, a Svjetska banka i MMF "hardverom", te su one redovno pratile procjene OECD-a. Minimalističko procjenjivanje gubitaka, pretpostavljamo proističe iz procjene da finansijski kapaciteti Svjetske banke i MMF-a ne bi podnijeli prihvatanje stvrne dubine krize, formalno bi razvijene zemlje mogle tražiti finansijsku pomoć od ovih organizacija.

U opštem smislu u BiH se može očekivati veći pad BDP-a i veće socijalne posljedice od gubitaka u razvijenim zemljama i EU.

5. Zašto?

Zavisnost BiH od stanja ekonomija EU je veoma velika, te će kriza u EU izazvati ogroman pad izvoza i uvoza repromaterijala dakle industrije u cjelini. Veliki pad je neizbježan u turizmu, ugostiteljstvu i dr. uslužnim djelatnostima. Pad domaće potrošnje i promjena njene strukture dodatno će poremetiti stanje u različitim ekonomskim sektorima. Time će doći do velikog rasta nezaposlenosti, a državna pomoć održavanju zaposlenosti (pokrivanjem minimalca i doprinosa na kratak rok) defakto vodi smanjivanju plata. To će dovesti do naglog, velikog porasta siromaštva.

Siromaštvo svugdje u svijetu, a naročito u BiH postaje "vruća" društvena tema. Odsustvo novih politika borbe protiv siromaštva može dovesti do temeljnih političkih promjena. Socijalne nestabilosti i siromaštvo temelj su jačanja desnice i autoritarnih režima. Vanrednost situacija (uvedenih zbog COVID-19) dala im je početni impuls, a siromaštvo ih može učvrstiti dugoročno. Borba protiv siromaštva nije samo pitanje društvenog razvoja, ljudskih prava i socijalne pravde već ima direktan, istorijski, politički značaj. Riječ je o borbi protiv nadolazećeg autoritarizma desnog tipa i nacionalističkog izolacionalizma.

6. Siromaštvo u BiH mjereno metodologijom apsolutnog siromaštva (nivo prihoda koji obezbjeđuje minimalnu egzistenciju) je mnogo veći od zvaničnih podataka. Analize apsolutnog siromaštva su rijetke i rađene samo u okviru pojedinih projekata međunarodnih organizacija. Ne postoji sistematsko praćenje apsolutnog siromaštva niti konsolidovani podaci. Moguće je, međutim, procijeniti da je ispod linije apsolutnog siromaštva u BiH

pet/šest procentnih poena više stanovnika u poređenju sa linijom relativnog siromaštva. Dakle 175 000-210 000 stanovnika više, u relativnom siromaštvu u BiH 2017. bio je 591 000, a u apsolutnom oko 800 000 stanovnika, dakle oko 23% stanovnika. Većoj brojci odgovaraju procjene UN-a i Svjetske banke rađene drugim metodologijama.

7. Kriza izazvana COVID-19 će nesumljivo dovesti, ponovićemo, do naglog i velikog porasta siromaštva u BiH. Pored rasta nezaposlenosti i smanjivanja plata na to utiču i slijedeći procesi:

- Veliki pad ekonomije zemalja EU, uz socijalnu nesigurnost, otvorit će proces povratka dijaspore u BiH. Sa druge strane, zatvaranje zemalja EU za ekonomske migracije zbog nezaposlenosti otežat će odlazak mladih iz BiH. I jedan i drugi proces povećat će nezaposlenost u BiH.
- Veliko smanjivanje doznaka iz dijaspore, koje su u postratnom periodu bile veoma važan prihod. Posljednjih godina bile su blizu 10% BDP i činile su "sivu socijalnu zaštitu". Primjerice, sin/kćerka zaposleni u Njemačkoj šalju novac roditeljima sa malom penzijom da bi im omogućili egzistenciju. Pad doznaka će biti, nigdje zvanično uočen, veliki impuls rastu siromaštva.
- Pad ekonomskih aktivnosti drastično će smanjiti javne prihode, budžetska kriza će se objektivno preliti i na penzije i socijalne transfere njihovim smanjivanjem. Vjerovatnije je da će instrument smanjivanja biti inflacija nego njihovo direktno umanjivanje. Dakle i postojeći korisnici bit će "gurnuti" u dublje siromaštvo, a za nove korisnike neće biti prostora u sistemima socijalne sigurnosti.

U procjenjenom velikom pogoršanju socijalne situacije u BiH, borba protiv siromaštva i nove socijalne politike moraju biti prioritet vlada i parlamenata. Ko to ne shvati sada, prilike će ga natjerati da to shvati u gorim, kasnijim uslovima.

8. Odgovor BiH vlasti na ekonomske i socijalne posljedice pandemije samo je konkretnije pokazao veoma lošu realnost. U mjerama koje su preduzete, te u procjenama veličine posljedica vidljivo je potpuno neznanje, nefunkcionalnost institucija, odsustvo bilo kakve koordinacije, te katastrofalne posljedice "nacionalnih političkih ekonomija" sa korupcijom kao pokretačem opšteg propadanja.

Pred krizno stanje, primjerice, karakteriše konsolidovani dug javnih preduzeća (porezi, doprinosi) od 8 milijardi KM zaključno sa 2018. Te godine javna preduzeća su dobila oko 200 miliona KM državnih subvencija, a njihova ukupna dobit bila je svega 80 miliona KM. Partijsko zapošljavanje, nesposoban politički lojalan menadžment, te prelivanje njihovog kapitala podobnim tajkunima došlo je, na naplatu.

Potpuno eliminisanje struke u epidemiološkim mjerama izraz je opšteg afirmisanja neznanja i političke podobnosti sa ciljem da se bukvalno sakrije, npr. stanje u zdravstvu i omogućiti "Srebrena malina", kupovina respiratora preko poljoprivrednog preduzeća ili testova preko turističke agencije.

Mjere za suzbijanje posljedica pandemije različite su u FBiH i RS, nekoordinirane što je samo po sebi problem. Centralizovana struktura RS-a, "kopiranje" mjera iz Srbije omogućile su sa jedne strane brzu reakciju, a sa druge značajno ojačale autoritarne procese. Za bojati se da privremenost vanrednosti stanja ne ostavi traga u tzv. normalizaciji. Istovremeno, epidemiološki su se pokazale nepovoljno efikasne posebno u "drugom poluvremenu". Brzo donošenje odluka/uredbi o podršci privredi ni mjesec dana kasnije nije realizovano (osim jednokratne pomoći radnicima u zdravstvu, policiji itd) te se dovodi u pitanje njihov efekt.

Sporenje u FBiH oko raspodjele novca od MMF-a, entitet (i)ili kantoni, jasno pokazuje da je političko ili institucionalno stanje u "boljem" entitetu krizno žarište za BiH.

FBiH je, ne samo zbog složene ustavne strukture, reagovala sa ogromnim zakašnjenjem i neshvatljivo slabim mjerama u "korona zakonu". Neznanje kao očekivana posljedica nepotizma i političke podobnosti, došlo je na naplatu. FBiH ulazi u budžetski deficit i sa finansijski tankom, kratkoročnom, podrškom privredi uz oslonac na sredstva MMF-a i EU. To je dijelom rezultat krive procjene posljedica COVID-19 . Nije se željela vidjeti realnost, loše stanje i prije COVID-19 jer bi to bilo priznanje vlasti da je neuspješna. Zato na prvi, stari, neuspjeh vlasti dolazi novi, pogrešna procjena i nedovoljna podrška privredi. Npr. SAD su finansijski podržale svoju privredu sa oko 20% (3 000 realizovano plus 2 000 milijardi u pripremi) svog godišnjeg BDP (što je oko 3% svjetskog BDP-a), Njemačka slično itd. Ekvivalent za FBiH bi, umjesto 1 milijarde KM bio 4 milijarde KM, što je 20% BDP-a FBiH. Pri tome su privrede SAD-a i Njemačke u puno boljem stanju. Zakašnjenje u podršci za prvih 50 dana "vanrednog stanja" dovelo je do oko 30 000 novih nezaposlenih ili oko 5% bivše zaposlenosti, što je više nego u Hrvatskoj, Srbiji i RS zajedno. Pri tome FBiH svoj dio podrške privredi, doprinosi i porezi, vraća u budžet (porezi) i fondove FBiH (doprinosi) a pokrivanje neto plate ostaje kantonima koji nisu dobili novac iz kredita MMF-a, a drugih sredstava nemaju. Dakle, nezaposlenost u FBiH će i dalje rasti.

Najavljene izmjene Zakona o radu u potpunoj su suprotnosti sa, u svijetu uočenom potrebom, osnaživanja radnika. Proizvodnju je zaustavila nemogućnost rada zbog epidemije, a finansijska podrška služi "premošćavanju praznog hoda", aktivaciji i stabilizaciji rada. Predložene izmjene Zakona o radu vode konačnoj "tajkunizaciji" radnih odnosa, dodatnom obespravljivanju radnika. Ključna i najvažnija mjera, smanjivanje direktnih poreza i doprinosa, bez koje se ekonomija u FBiH i RS ne može oporaviti, potupno izostaje. Zato što je u suprotnosti sa logikom nacionalne političke ekonomije. Budžeti kontrolisani od vladajućih nacionalnih partija, "partijski vojnici" zaposleni u administraciji, budžetska podrška partijskim javnim preduzećima itd stub su postojećeg sistema vlasti. Zato su, sa ovom vlašću nedodirljivi, "pa šta košta, da košta". Zato se 8 milijardi "političkog duga" javnih preduzeća u BiH zaboravlja, zato on i dalje raste i zato se niko ne pita koliko bolje bi nam bilo da time nije izgubljeno tih 25% godišnjeg BDP-a BiH. Šteta koju je građanima BiH napravila nacionalna politička ekonomija i njeni realizatori veća je od onoga što nam može napraviti korona.

Hoće li trajno loša ekonomska i socijalna situacija detonirana koronom postati dovoljno vidljiva da probudi novu energiju građana za promjene? Iskustvo kaže da neće. Isto iskustvo pokazuje da će eventualno buđenje građana biti gušeno autoritativnim procesima u RS i turbo-patriotizmom u FBiH.

U velikom broju definicija "istine" izgleda da je najbolja ona koja glasi "istina je ono što niko ne želi da čuje".